

INDEYSLAR VA ESKIMOSLAR TARIXI .HARBIY SAN’ATI.

Ergashev Ozodbek Musurmon o’g’li

Denov Tadbirkorlik va pedagogika institute talabasi

Email:ergashevozodbek4820@gmail.com

Telefon raqami:+998904184820

Qudratov Botir Ismoil o’g’li

Denov Tadbirkorlik va pedagogika institutining talabasi

Email:qudratovb51@gmail.com

Telefon raqami:+998971970797

Annotatsiya: ushbu maqolada indeyslar tarixi va harbiy san’ati yoritilib berilgan bo’ib ularning kleib chiqishi, mashg’ulotlari ,ijtimoiy -iqtisodiy ahvoli adabiyotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: Indeyslar, Boliviya va Gvatemala, Markaziy Amerikada, Indeysi Ameriki i drevniye tyurki, Aleut orollariga, Sauthempton, Meksika, Boliviya, Gvatemala, Peru, Ekvador, . XII–XIII asrlar, Baffin Land Eskimoslari

Indeyslar — Amerikaning tub aholisi (eskimoslar va aleutlardan tashqari). Umumiy soni 35 mln. kishi (1990yillar o’rtalari). Eng yirik xalqlari — kechua, aymara, atsteklar, mayya, guarani, araukanlar va b. Qit’ani kashf etgan Kolumb bu yerni Osiyoning bir bo’lagi — Hindiston, aholini esa hin-dular deb o’ylagan. Kolumbning xatosi aniqlangandan keyin ham qita Vest-Indiya (G’arbiy Hindiston), tub aholi Amerika I.i deb nomlanib kelingan. Amerika qitasini yevropaliklar tomonidan o’zlashtirilishi natijasida ko’plab qabilalar butunlay yoxud qisman qirib tashlangan, boshqa rayonlarga siqib chiqarilgan. AQSH va Kanadada maxsus ajratilgan joy (rezervatsiya) larda yashashadi. Boliviya va Gvatemala aholisining ko’pchilik qismini tashkil qiladi. Yevropaliklar bilan aralashish natijasida metislar (k., Metislar). Tili — indeys tillari, shuningdek, I.ning salmoqli qismi ispan (Lotin Amerikasi) va ingliz (Shim. Amerika) tillarida ham so’zlashadi. I. antropologik jihatdan mongoloid irqqa mansub, lekin Osiyo mongoloidlaridan burunning cho’ziqligi va ko’z qisiqligining yo’qligi bilan farq qiladi. I. hozir 90 ga yaqin qabila va qabila uyushmalaridan iborat. Dindorlari —xristian katoliklar, protestantlar, shuningdek, sinkretik (aralash) dinlar va an’anaviy diniy e’tiqodlar ham mavjud.I. Amerika qit’asiga bundan 20—30 ming yillar ilgari Shim.sharqiy Osiyodan ko’chib o’tganlari haqida arxe-ologik dalillar mavjud. O’sha vaqtlarda Amerika Alyaska orqali Osiyo bilan tutash edi, 10—6 ming yilliklarga kelib, tabiiy geografik sharoitning o’zgarishi natijasida Osiyo Amerika qit’asidan ajralib ketgan. Buni I. tilida ko’plab qad. turkiy tilga xos so’zlar va atamalar saqlanib qolganligi ham isbotlaydi.

I. geografik yashash sharoitlariga qarab dehqonchilik, temirchilik, ovchilik bilan shugʻullanadi. Ularning koʻpchiligi xristian boʻlsalarda, to-temistik va animistik tasavvurlar kuchli saqlanib qolgan. Lotin Ameri-kasidagi koʻpgina qabilalar mustamlakachilar tomonidan qirib tashlandi. Ularning ayrimlari oʻzlarining urf-odatlarini saqlab keldi. Meksikanlar, gvatemallar, paragvaylar, perularning millat boʻlib shakllanishida I. asosiy komponentlardan biri boʻlgan. Ayrim mamlakatlarda (mas, AQShda) I. amerikalarga singib bormoqda. I. jahon xalqlari madaniyatiga muqim hissa qoʻshgan. Koʻpgina xalqlar kartoshka, mais, kungaboqar, kakao, tamaki yetishtirishni I.dan oʻrgangan. Hartbiy Sanʼati. Markaziy Amerikada va And viloyatida yevropaliklar istilo-sigacha nafis sanʼat yaxshi rivojlangan edi, lekin istilochilar uning ta-raqqiyotini toʻxtatib qoʻydi. Ibtidoiy jamoa tuzumi sharoitidagi koʻpgina urugʻlarning sanʼati turmush va moddiy i.ch. bilan uzviy bogʻlangan edi. Unda ovchilar, baliqchilar va dehqonlarning mifologik tasavvurlari oʻz aksini topdi. I.ning boshpanasi ayvon, qubba va gumbaz shaklidagi Chaylalardan iborat boʻlgan. I. oʻymakorlik, kashtachilik, toʻqimachilik bilan shugʻullanadi. Turli urugʻlar orasida parranda patlaridan, keramika va yogʻochdan har xil buyumlar, figuralar tayyorlash sanʼati rivojlangan. Meksika, Boliviya, Gvatemala, Peru, Ekvadorda u mustamlakachilik davri va yangi zamon xalq sanʼati uchun zamin boʻldi.Li.: Knorozov Yu. V., Pismennost indeysev mayya, M. — L., 1963; Karimullin A. G., Indeysi Ameriki i drevniye tyurki, M., 1996. Eskimoslar (oʻzlarini inuit deb atashadi) — xalqlar guruhi. Alyaska (AQSh, 38 ming kishi, 1990-yillar oʻrtalari), Shimoliy Kanada (28 ming kishi), Grenlandiya oroli (grenlandlar, 47 ming kishi) va Ros.siya (Magadan viloyati va Vrangel oroli, 1,7 ming kishi, 1990-yillar oʻrtalari)da yashaydi.Eskimos tilida soʻzlashadi. Dindorlari — xristian boʻlsalarda, amalda animizm, shomoniylik saqlanib qolgan. Asosiy mashgʻulotlari — ovchilik va baliq ovlash. Eskimoslar Shimoliy Amerika hindularining bir koʻrinishidir. Ular Shimoliy va Janubiy Amerikadagi boshqa aborigenlarga qaraganda moʻgʻullarga kamroq oʻxshaydi. Eskimoslar ham hindular singari Osiyodan kelgan. Birinchi eskimoslar Shimoliy Amerikaga Bering boʻgʻozi va Alyaska orqali 2000-3000 yil oldin kelgan degan fikr mavjud. Keyin ularning ayrimlari Alyaskaning sharqiy va janubiy qirgʻoqlari boʻylab harakatlanib, hozirgi Ankoridj joylashgan joyga yetib kelgan. Boshqalari Aleut orollariga joylashgan, ammo aksariyati Alyaska va Kanadaning shimoliy qirgʻoqlari boʻylab gʻarbga qarab harakatlangan.Eskimos va yevropaliklarning bizga maʼlum birinchi uchrashuvi taxminan milodiy 1000-yillar atrofida skandinaviyalik sayohatchilar ularni Labrador yoki Nyufaundlendda uchratganda yuz bergan. Keyinchalik eskimoslar Grenlandiyada norvegiyaliklar bilan uchrashgan. XII–XIII asrlarda Grenlandiyada yevropaliklar va eskimoslar oʻrtasida koʻplab aralash nikohlar boʻlgan. Bugungi kunda u yerdagi koʻplab eskimoslar yevropaliklarga oʻxshaydi.

E'tiborli jihati, eskimoslar ko'pchilik yevropaliklar singari bir-biridan farq qiladi. Ularning ba'zilar oqish rangli skandinaviyalik yoki nemislarga, boshqalari esa qora sochli italiyaliklarga o'xshaydi. Eskimoslarning shimolda yashashi sababi ularning ovchi ekanligida va mamlakati Shimoliy Amerikadagi ov qilish uchun eng yaxshi joylardan biri bo'lganidir. Eskimoslar – shimoliy o'lkalarda yashovchi, tashqi olam bilan aloqalari juda sust bo'lgan, hech kimnikiga o'xshamaydigan hayot tarzi va odatlariga ega kam sonli millat. Eskimoslar Grenlandiya oroli, Kanadaning Nunavut hududi, Alyaska oroli va Chukotka yarimorolida istiqomat qilishadi. Eskimos so'zi hindu tilidagi «eskimansig» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, «xom baliq iste'mol qiluvchi odam» degan ma'noni ifodalaydi. Bu millat vakillari eskaleut tilining turli dialektlarida so'zlashadi. Jami vakillari soni 170 ming kishi atrofida. -ming yillikning oxirida Berinq dengizi hududida o'zlariga asos solgan. Eskimoslarning ajdodlari bizning eramizning 1-ming yilliklari - Tule madaniyatining tashuvchilari. Ular Chukotda va Amerikadan Irlandiyagacha bo'lgan Arktika qirg'oqlarida joylashgan. Eskimoslar 15 etnik guruhga bo'lingan: Cönünubi Alyaska (Prins Uilyam ko'rfazi va Kadyak a. qirg'og'i); Til va turmush tarzini saqlaydigan va saqlaydigan qurboni Alyaska eskimoslari; Sibir eskimoslari, shu jumladan muqaddas Lavrenti va Diomid orollari eskimoslari; Shimoliy Alyaska eskimoslari Norton ko'rfazidan AQSh-Kanada chegarasidagi qirg'oqbo'yi erlarida va Alyaska shimolidagi ichki rayonlarda yashovchi; 14-asr oxiri - 15-asr boshlarida Kanadaning shimoliy qirg'og'idagi mahalliy xalqlar bilan Alyaska shimolidan kelgan eskimos bo'lmaganlarning aralash guruhi bo'lgan Makenzi xalqi yashagan. Makenzi oqimining qirg'oqlari; Kanadaning shimoliy qirg'og'ida, Korona ko'rfazi bo'ylab, Banklar va Viktoriya orollarida yashovchi eskimoslar (ular an'anaviy quyish usulidan foydalangan holda tayyorlaydigan hunarmandchilik asboblarini nomlashadi); Shimoliy Kanadadagi Butiya va Adeleyd yarim orollari sohillarida, Kinq Uilyam orollarida va Bak daryosining quyi oqimida yashovchi Netsilik Eskimoslar; yaqin atrofdagi Melvill yarim orolida, Baffin Land orollarining bir qismi va Sauthempton orolida yashovchi Iqlulik Eskimoslari; Kanadaning ichki tundrasida Gudzon ko'rfazidan shimolgacha yashaydigan karibu eskimoslari; Baffin Land orollarining markaziy va janubiy qismida yashovchi Baffin Land Eskimoslari; 19-asrda Metis guruhini yaratishda ishtirok etgan Kvebek eskimos va labrador eskimoslari, “o'troqchilik” (eskimos ayollarining to'r teridan tikilgan sigir va qizlar bilan turmush qurish marosimlari); 17-asrda Daniyadan ekspropriatsiya va nasroniylashtirishga uchragan eng ko'p sonli eskimoslar guruhi - qurbonlik eskimoslari; Yerning shimoliy tomonidagi aborigenlar - mamlakatning shimoliy qismida yashovchi g'arbiy zonaning eskimoslari; Sharqiy Shimoliy Irlandiyaning eskimoslari, boshqa eskimoslardan farqli o'laroq, 19-asr oxiri—20-asrlarda yevropaliklar ta'siriga duchor bo'lganlar.

O'z tarixi davomida ular Arktikada yashash uchun mos turmush tarzini yaratdilar: spinner uchi bilan snoubord, chang'i qayiqlari, to'liq uzunlikdagi kiyim-kechak, yarim liboslar va iqlu (kunduzgi qor kuni), ovqat pishirish, uyni yoritish va hokazo. maq, shogird non pishirish uchun guruch bilan yondirish va hokazo. Afsuski, eskimoslar uchun ekipaj tashkiloti shakllanmagan va ular 19-asrda mavjud bo'lmagan (Bering dengizi qirg'og'ida yashovchi eskimoslar bundan mustasno). 18-asrda bir nechta eskimos guruhlarini xristianlashtirilganiga qaramay, eskimoslar aslida o'zlarining animistik tasvirlari va shamanizmlarini saqlab qolishgan. Eskimoslarda 5 ta madaniy-jismoniy majmua ajratilgan: morge va kit uyasi (Chukot, Muq. Lavrenti a., Alyaskaning shimoliy qirg'oqlari, Qerbi Qrenlandning qadimgi odamlari); suiti ovu (Shimoliy-Qarbi va Shiğerqi Qrenlandiya, Kanadaning Arktika arxipelaglari); baliq ovlash (Cönübi va Qarbi Alyaska -1); karibu maral ovu (karibu eskimoslar, Alyaska shimolida yashovchi eskimoslarning ulushi); karibu tuxumlari va dengiz tuxumlari (Kanada eskimoslarining ko'pchiligi, Alyaska shimolidagi eskimoslarning bir qismi). Eskimoslar bozorga jalb qilingandan so'ng, ular sotish uchun mazali hayvonlarni ovlashni, Irlandiya qirg'oqlarida esa baliq ovlashni boshladilar. U ko'plab qurilish loyihalarida, temir rudasi va nafta konlarida, Arktika zavodlarida va boshqalarda qo'llaniladi. Ular joylarda ishlaydi. Irlandiya va Alyaska eskimoslari orasida madaniy va milliy yo'qotishlar sodir bo'ldi. 20-asr o'rtalarida eskimoslarning to'rtta mustaqil etnosiyosiy birlashmalari tuzildi: 1) Norvegiya eskimoslari; 2) Kanadalik eskimoslar (ular o'zlarini Inuit deb atashadi). 1950-yillarda Kanada hukumati mahalliy aholini bir joyga to'plashni va ko'plab aholini quvib chiqarishni boshladi. Ular o'z tillarini saqlab qolishdi va ingliz va frantsuz tillari ham tarqaldi (Kvebek Eskimos). Ularda 19-asr oxiridan sillabik alifbaga asoslangan yozuv tizimi mavjud; 3) Alyaska eskimoslarining aksariyati ingliz tilida gaplashadi, ular xristianlashgan. Ular 1960-yillardan buyon iqtisodiy va siyosiy huquqlari uchun kurashib keladi. Milliy-fuqarolik birlashuviga moyillik kuchli; 4) Osiyo (Sibir) eskimoslaridir. [5]

Xulosa qilib aytganda „Eskimoslar va Aluetlar dunyodagi eng qadimgi xalqlardan bo'lib hech qayerda mavjud bo'lmagan urfa-odatlar saqlanib qolgan ekan. Ayniqsa eskimoslar juda ajoyib va g'aroyib xalq bo'lib Amerikaning faqatgina shimolida istiqomat qilar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kaplan, Lawrence D. „The Language of the Alaskan Inuit“, Arctic Languages. An Awakening Dirmid R. F. Collis: . Vendôme: UNESCO, 1990 — 131–158 bet .
2. Menovshchikov, Georgy (= Г. А. МЕНОВЩИКОВ) „Contemporary Studies of the Eskimo–Aleut Languages and Dialects: A Progress Report“, Arctic Languages. An Awakening Dirmid R. F. Collis: . Vendôme: UNESCO, 1990 — 69–76 bet.
3. Nuttall, Mark. Encyclopedia of the Arctic. New York: Routledge, 2005. bet-436-8.

4. Vakhtin, Nikolai „Endangered Languages in Northeast Siberia: Siberian Yupik and other Languages of Chukotka“,. Bicultural Education in the North: Ways of Preserving and Enhancing Indigenous Peoples' Languages and Traditional Knowledge (PDF) Erich Kasten: , Münster: Waxmann Verlag, 1998 — 159–173 bet.
5. <https://sinaps.uz/bilasizmi/17836>

